

Samen aan de slag

**Nieuwe keuzes voor
een nieuwe tijd**

Samenvatting

Verkiezingsprogramma 2021-2025

(concept)

► Verkiezingsprogramma

Ons nieuwe verhaal

Het ging weer goed met Nederland. Na een zware financiële crisis vonden steeds meer mensen een baan, stegen de lonen, en daalden de belastingen. Op allerlei internationale lijstjes van waar mensen het meest welvarend, gelukkig, gezond en vrij waren stond Nederland in de top. Vrij zijn we natuurlijk nog steeds, en levensvreugde laten we ons niet zomaar afpakken als het tegen zit. Maar de volksgezondheid, onze welvaart en het vertrouwen in de toekomst hebben door corona een harde klap gekregen.

Het virus was en is een groot gevaar voor de gezondheid van Nederlanders. Door corona zijn mensen ernstig ziek geworden, overleden of geraakt door het verlies van een dierbare. Dankzij het geweldige werk van alle mensen in de zorg, en ook dankzij al die Nederlanders die hun dagelijks leven op vergaande wijze aanpassen, houden we de zorg zo goed als mogelijk overeind. Dat vraagt nog steeds veel van mensen. We zouden allemaal graag weer eens een vriend of familielid omhelzen, thuis een feestje geven, of dansen bij het uitgaan. Maar elkaar beschermen vraagt een inspanning van ons allemaal.

Inmiddels raakt corona ook onze economie hard. Veel ondernemers kunnen met pijn en moeite net het hoofd boven water houden, werknemers zitten thuis na een ontslag of vrezende voor hun baan, en zzp'ers zien hun opdrachten wegvallen. Als exportland worden we nog eens extra hard geraakt wanneer mensen in andere landen geen geld meer hebben om onze producten te kopen.

Het voelt dan ook enigszins ongemakkelijk om de aandacht nu op de politiek te vestigen, terwijl de samenleving zoveel doorstaat en mensen uit zichzelf zoveel veerkracht tonen. Toch moeten we als politici juist in moeilijke tijden spreken over problemen en mogelijke oplossingen. Het afgelopen decennium hebben we dat ook gedaan. Tien jaar geleden begonnen we met een financiële crisis die sinds de Depressie van de jaren dertig zijn weerga niet kende, gevolgd door een migratiecrisis waarbij grote groepen mensen via Turkije en de Balkan naar West-Europa liepen. Helaas bleven we niet lang in rustiger vaarwater, want 2020 bevat voor een decennium aan gebeurtenissen, met als dieptepunt een mondiale pandemie zoals we die sinds de Spaanse Griep van honderd jaar geleden niet meer hebben gezien. Het begin van deze nieuwe eeuw is op zijn zachtst gezegd heftig.

Met de economische problemen die volgen op de coronacrisis voelt het soms of we weer terug bij af zijn. Toch is dat te pessimistisch gedacht. Nederland staat er een stuk beter voor dan bij het begin van de vorige crisis. Maatregelen tegen irreguliere migratie en klimaatverandering zorgen ervoor dat we beter voorbereid zijn tegen crises op deze terreinen. Maar bovenal hebben we met zijn allen de schouders eronder gezet om Nederland sterker te maken. Er is veel achterstallig onderhoud verricht aan de arbeidsmarkt, het pensioenstelsel en de stabiliteit van banken. En de overheidsfinanciën zijn op orde gebracht met een flink verlaagde staatsschuld. Dankzij deze hervormingen kunnen we nu kiezen voor een andere aanpak dan tien jaar geleden. In plaats van bezuinigen, kunnen we de economie nu juist stimuleren en het midden- en kleinbedrijf, zzp'ers en grote bedrijven met veel werknemers helpen door deze moeilijke tijd te komen.

Maar van de politiek mag worden verwacht dat er verder wordt gekeken dan geld alleen. Dat wordt nagedacht over de veranderingen die op ons afkomen en waar we naartoe willen met dit land. En dat mag zeker worden verwacht van de grootste partij van Nederland. Want genoeg welvaart is belangrijk, maar niet alleen een doel op zich. Het is ook een middel om andere voorwaarden voor geluk mogelijk te maken, zoals gezondheid, een veilige en fijne omgeving, vertrouwen in de

toekomst, en de vrijheid om te kunnen ondernemen en je te ontwikkelen.

We moeten nadenken over waar we als samenleving voor staan en hoe we kunnen behouden wat ons dierbaar is. Zodra het weer beter gaat met het land, moeten we ervoor zorgen dat het niet alleen uit rapporten en ranglijstjes blijkt, maar dat mensen thuis het ook voelen. Dat het goed gaat met ons. Dat we de komende jaren met z'n allen weer uit de crisis klimmen, en niet alleen de happy few. En daarvoor moeten we ondernemers, middeninkomens en de publieke sector herwaarderen.

Maar er is meer nodig. Om te zorgen dat het op de lange termijn goed blijft gaan met Nederland, zullen we verder vooruit moeten kijken. We hebben gezien hoe kwetsbaar het is om voor cruciale productie afhankelijk te zijn van enkele landen, zoals China. Het belang van volksgezondheid neemt toe in een wereld die meer verbonden is en waar ziekten zich razendsnel over de wereld kunnen verspreiden. De rol van Nederland, en die van Europa, op het wereldtoneel neemt af. De machtsbalans verschuift naar het Oosten, handelsstromen veranderen en samenwerking binnen internationale organisaties staat onder druk. Steeds meer mensen willen in Nederland leven, terwijl onze ruimte beperkt is. En we willen onze welvaart behouden terwijl onze samenleving vergrijsst en het onduidelijk is hoe we in de toekomst ons geld gaan verdienen.

Tegelijkertijd ligt de wereld aan onze voeten. Als er een land is dat binnen een Europa met sterke lidstaten een leidende rol kan spelen in deze eeuw, dan is dat Nederland. En als er een partij is die ook in moeilijke tijden optimistisch blijft over onze toekomst, dan is dat de VVD.

Dat vraagt om nieuwe keuzes. In plaats van de rol van de overheid te verkleinen, zal de komende tijd juist een sterke actieve overheid nodig zijn om ons te beschermen en onze economie en samenleving eerlijk en gezond te houden. We moeten anticiperen op ontwikkelingen die de wereld en onze samenleving de komende decennia sterk zullen veranderen. En we zullen samen met gelijkgezinde landen vaker en duidelijker voor onszelf moeten opkomen. We moeten Nederland klaarstomen om alle veranderingen aan te kunnen. En het liefst op tijd.

Dit vraagt om verantwoordelijkheid, verbinding en leiderschap. In Nederland, in Europa en op het wereldtoneel. Hierbij past ook een verantwoordelijke stijl van politiek bedrijven. Elkaar niet aanvallen, maar compromissen sluiten. Niet ingraven in het eigen gelijk, maar oog hebben voor elkaars zorgen en belangen. En vooral kijken naar wat werkt. Daarbij stellen we onszelf drie vragen: waar staan we voor, hoe blijven we rechtvaardig en hoe blijven we beschermd. Vrijheid, verantwoordelijkheid en wederkerigheid vormen hierbij de leidende waarden.

Die waarden zien we niet los van onze kijk op de samenleving. En hoewel wij als liberalen soms wat aarzelend zijn om die term in de mond te nemen, zouden we het ook visie kunnen noemen. Wij denken dat als iedereen in vrijheid en veiligheid kan leven, er mooie dingen ontstaan. Dan sluiten we vriendschappen, en kijken we om naar familieleden, buurtgenoten en collega's. Dit zijn de mensen die 's ochtends opstaan, een bijdrage leveren en verantwoordelijkheid nemen. Zonder dat een overheid of kerk dat met geboden hoeft af te dwingen.

Daarom willen wij niet per se een grote overheid, maar wel een overheid die levert en sterk genoeg is om veiligheid en zekerheid te bieden. Dan richten we verenigingen of een politieke partij op, beginnen we een bedrijf, of kunnen we werk doen dat niet alleen geld oplevert, maar samen met leuke collega's ook zinvol is. Die kracht van onszelf, ondersteund door een overheid die zorgt voor veiligheid, vormt het fundament van onze samenleving.

Waar staan we voor?

Vrijheid, welvaart en internationale samenwerking hebben ervoor gezorgd dat in dit deel van de wereld al decennia lang geen oorlogen zijn gevoerd. Maar die lange periode van vrijheid en welvaart

heeft ons – ook liberalen – misschien doen vergeten dat er nog genoeg is om voor te vechten. Dat onze fundamentele vrijheden, onze normen en waarden, actief verdedigd moeten worden. Leiden we onze kinderen alleen op om goed te kunnen rekenen en de taal te leren, of willen we ook dat ze ergens voor staan? Zijn we het er over eens wanneer je Nederlander bent en welke waarden je daarvoor moet onderschrijven? En als je bepaalde vrijheden een ander niet gunt, waarom mag je dan zelf nog wel een beroep doen op die vrijheden?

Als maatschappij hebben we nog geen helder antwoord op die vragen. Mede daarom is het niet gelukt om alle nieuwkomers goed te laten integreren en te voorkomen dat in ons eigen land, enkele decennia na de ontzuiling, parallelle samenlevingen ontstaan. Als wij willen dat nieuwkomers hun plek vinden in onze samenleving, moeten we ook duidelijk maken waar we voor staan. Dat vraagt om gepaste trots op onze cultuur en een actieve verdediging van onze waarden.

Daarbij hoort ook een krachtige afwijzing van iedere vorm van discriminatie, waar helaas teveel mensen die op een positieve manier wat van hun leven in Nederland proberen te maken last van hebben. Kleur mag geen achterstand opleveren. We bieden een luisterend oor als mensen pijn ervaren of discriminatie hen achterstelt. Om er dan samen in redelijkheid uit te komen. Zo slaat de door liberalen omarmde eigen verantwoordelijkheid niet door naar onverschilligheid. Een samenleving gebaseerd op wederkerigheid heeft juist een sterke overheid nodig die normen actief uitdraagt.

Daar komt bij dat we te gemakzuchtig hebben gedacht over onze grenzen. We hebben de Europese binnengrenzen opgeheven, zonder onze Europese buitengrenzen op te tuigen en te bewaken. Daardoor hebben we onvoldoende grip op wie ons land binnenkomen. Ook hier staan we voor keuzes. Hoeveel mensen moeten en kunnen in Nederland wonen? Wie willen we wel en niet in onze samenleving verwelkomen? En waar trekken we de grens?

Ook onze democratie en rechtsstaat zijn aan vernieuwing toe. We hebben weliswaar algemeen kiesrecht, maar zijn de mogelijkheden tot inspraak nog wel van deze tijd? Een sterke overheid vraagt ook om meer controle op die overheid. Als de politiek een verkeerde beslissing dreigt te nemen, moet een samenleving dan niet eerder kunnen ingrijpen dan pas bij de volgende verkiezingen, zeker nu ontwikkelingen zo snel gaan? En zijn we wel goed vertegenwoordigd als benoemde rechters verstrekende uitspraken kunnen doen over klimaat zonder dat hier democratisch over is besloten? Bij een sterke overheid hoort ook meer aandacht voor de uitvoering van beleid, want dat is de manier waarop de meeste burgers en bedrijven met de overheid te maken krijgen.

Hoe blijven we rechtvaardig?

Meer dan honderd jaar is er gevochten voor de verwezenlijking van liberale idealen. Denk aan fundamentele vrijheden als de vrijheid van meningsuiting en de persvrijheid, de rechtsstaat en de vrije markt. Maar we moeten ook in de spiegel durven kijken. Want juist de belangrijkste verworvenheden hebben ons ook kwetsbaar gemaakt. Bedrijven in het buitenland die tegen ongelijke standaarden produceren of zakendoen met staatssteun, maken misbruik van het ontbreken van handelsbarrières en bedreigen ons eigen midden- en kleinbedrijf en onze grote ondernemingen. Mensensmokkelaars gebruiken (achterhaalde) internationale verdragen als het Vluchtelingenverdrag om migranten Europa in te smokkelen. En terroristen die de Nederlandse samenleving willen ontwrichten gebruiken de vrijheid van meningsuiting en de rechtsstaat voor hun kwaadaardige plannen.

Daarnaast dwingen nieuwe onrechtvaardigheden liberalen tot zelfreflectie. Want het is niet eerlijk als je er als werknemer jarenlang nauwelijks op vooruit bent gegaan, maar de top van het bedrijf ieder jaar een forse loonsverhoging krijgt. Of als de ene werknemer in een goudgerand vast contract zit terwijl een collega met een flexcontract geen bescherming of vangnet meer heeft. En het is niet

eerlijk als je met een modaal inkomen nauwelijks de mogelijkheid hebt om een huis te kopen maar intussen wel je lasten stijgen. Want ook al behoort Nederland tot de meest eerlijke landen van de wereld, toch moeten ook wij ervoor waken dat sommige verschillen in de samenleving zo groot worden, dat hardwerkende mensen niet meer op eigen kracht hun doelen kunnen bereiken.

De overheid zal de rafelranden van het kapitalisme actief bij moeten schaven om te zorgen dat onze liberale markteconomie werkt zoals het kapitalisme bedoeld is.

Hoe blijven we beschermd?

De kans dat je in Nederland slachtoffer wordt van geweld is relatief klein. Maar die zekerheid is niet gegarandeerd. Digitale dreigingen zijn weliswaar minder zichtbaar, maar kunnen een groot deel van onze samenleving schaden, bijvoorbeeld door netwerken plat te leggen. Pandemieën die aan de andere kant van de wereld ontstaan kunnen binnen korte tijd de samenleving en volksgezondheid in Nederland ernstig ontwrichten. Een stijgende zeespiegel als gevolg van klimaatverandering stelt onze dijken op de proef. En sommige bedrijven komen zoveel over mensen te weten, dat hun macht nauwelijks meer te stoppen lijkt. Technologie en globalisering veranderen onze samenleving en de verhouding tussen landen, mensen, bedrijven en andere organisaties ontzettend snel. We kunnen, en willen, niet al deze ontwikkelingen tegenhouden. Maar we moeten wel alles op alles zetten om onze vrijheden te behouden en het welzijn van Nederlanders te beschermen. Dat kan niet zonder een sterke overheid.

Onveiligheid komt niet altijd van buitenaf. Wanneer bijvoorbeeld de groep Nederlanders die vaccinatie van haar kinderen afwijst groeit, lopen we het risico dat ziektes die we lang konden beheersen terugkeren. En mensen die tijdens een pandemie lockdown party's geven, riskeren anderen te besmetten met een dodelijk virus. Zij bedreigen ook onze veiligheid. Net als mensen die wel in Nederland zijn opgegroeid maar zich tegen de vrije samenleving keren die hen zo veel kansen heeft gegeven. Of bedrijven die met schadelijke uitstoot de lucht vervuilen of hun marktmacht misbruiken. Ook dit vraagt om bescherming.

Liberalisme dat werkt voor mensen

Verwant aan de vraag hoe we beschermd blijven, is wie we moeten beschermen. Voor wie we moeten opkomen om te voorkomen dat ze vermalen worden door de vele veranderingen in onze samenleving. Voor wie we moeten opkomen omdat het te weinig is gebeurd. Die vraag stelde Klaas Dijkhoff al in zijn discussiestuk Liberalisme dat werkt voor mensen (2019). De conclusie staat nog altijd recht overeind en wordt breed gedragen binnen onze partij.

Jarenlang hebben we gewerkt aan het inrichten van een verzorgingsstaat die gebouwd is om de zwaksten een vangnet te bieden. Aan de andere kant hebben de vrijmarkteconomie en globalisering het voor velen mogelijk gemaakt om veel rijkdom te vergaren. Maar middeninkomens en het midden- en kleinbedrijf zijn achtergebleven, terwijl veel veranderingen juist daar neerslaan. Waar de zwaksten en laagste inkomens altijd een beroep kunnen doen op toeslagen, fondsen en een vangnet, en de sterksten zich ook altijd weten te redden omdat ze vermogend genoeg zijn om te overleven, blijven middeninkomens ploeteren. Zij komen in toenemende mate in de knel. Omdat er nauwelijks regelingen zijn waar ze een beroep op kunnen doen en ze tegelijkertijd geen vermogen hebben om in slechte tijden op in te teren. En de stijgende lasten juist bij hen neerslaan.

Een stabiele samenleving kan niet zonder een sterke middengroep. En een overheid kan zich niet permitteren de brede middengroep te negeren, zeker niet wanneer deze het grootste slachtoffer van de veranderende samenleving dreigt te worden. Het kapitalisme heeft soms bijsturing nodig

om te zorgen dat liberalisme werkt voor de mensen.

Decennialang betekende economische groei een beter leven voor iedereen, zeker voor de Nederlandse middeninkomens. Dat lukte dankzij een balans tussen de vrijheid van ondernemen, regels die de overheid als marktmeester stelde, en verantwoordelijkheidsgevoel bij het bedrijfsleven. Die wederkerigheid is vanzelfsprekend wanneer een ondernemer samen met de werknemers probeert een goed product voor tevreden klanten te leveren. Dit gevoel elkaar nodig te hebben klinkt ook door in woorden als 'company' en 'corporation'. Deze mentaliteit, en deze balans tussen winst maken en de samenleving dienen, tekenden de snelle wederopbouw van ons land. Hoewel de meeste bedrijven gelukkig nog steeds volgens deze gedachte werken, is een aantal in de loop van de tijd misbruik gaan maken van dit deels op vertrouwen gebaseerde systeem. Zij houden zich wel aan de letter van de wet, maar negeren de gedachte erachter. Bij hen sloeg de balans door naar winst op korte termijn ten koste van maatschappelijke waarde op lange termijn. Zo zetten zij ook concurrenten die wel van die waarde uitgaan op een achterstand.

Gelukkig zien de meeste mensen en bedrijven ook het belang van een verantwoorde bijdrage aan de maatschappij. Zij doen het goed of zijn op de goede weg. Maar een aantal ondernemingen heeft bijsturing nodig. Dan is het aan de marktmeester om met regels de wederkerigheid terug te brengen. Om de balans tussen korte en lange termijn, tussen winst en wederkerigheid, te herstellen. Want succesvolle bedrijven zijn onmisbaar voor ons land. Zij verdienen het geld waarmee we publieke voorzieningen kunnen betalen, zorgen voor banen, en helpen ook weer andere ondernemers als toeleverancier of afnemer. Een bloeiend bedrijfsleven onder het toezicht oog van een sterke overheid als marktmeester zorgt er zo voor dat we een nieuwe periode van wederopbouw van de middenklasse inluiden.

Nederland staat voor nieuwe, grote uitdagingen. Hoewel we over de kracht beschikken om de huidige coronacrisis te overwinnen, zijn we de komende decennia in tal van opzichten kwetsbaar. Dat vraagt om oplossingen vanuit de samenleving, maar zeker ook van de politiek. Deze eeuw vraagt om oude dogma's los te laten. En om meer overheidsingrijpen dan we als liberalen gewend zijn te erkennen. Een sterke overheid moet vooral keuzes durven maken, ook als deze moeilijk zijn.

Dit nieuwe verhaal is ons verhaal. Het is het product van de keuzes die de VVD heeft gemaakt. Waarbij we vasthouden aan drie ankerpunten: dat bijsturing van het kapitalisme soms nodig is om ervoor te zorgen dat liberalisme blijft werken voor de mensen, dat een sterke overheid nodig is om bescherming te bieden waar nodig, en dat uitkomsten rechtvaardig moeten zijn en gebaseerd op wederkerigheid. In het belang van de Nederlanders en hun toekomst.

Economie en overheid

Een terugtrekkende overheid gold decennialang als het recept voor een goed ondernemingsklimaat, economische groei en stijgende welvaart van mensen. Die doelen zijn voor ons nog steeds leidend, maar het recept moeten we op een aantal punten kritisch tegen het licht houden. De macht van sommige private partijen is op een aantal terreinen echter doorgeschoten, en sommige bedrijven dragen onvoldoende bij aan de samenleving. Daarnaast hebben ondernemers in toenemende mate last van oneerlijke concurrentie door buitenlandse staatsgeleide bedrijven. Die concurrentie kan ook tot ongewenste strategische afhankelijkheid lijden, bijvoorbeeld als wij een haven zouden privatiseren en een ander land dan via een staatsbedrijf de controle overneemt. Om een gezonde vrije markt te beschermen is een sterke overheid nodig, die ingrijpt als dat nodig is en via investeringen en gericht beleid economische groei stimuleert.

Economische groei is nodig om onze toekomstige welvaart zekerstellen. Gerichte investeringen en een goed investerings- en ondernemersklimaat zijn daarvoor essentieel. Soms moet de overheid een actieve rol nemen. Bijvoorbeeld met investeringen via het nieuwe groeifonds in onderzoek

en innovatie rond kunstmatige intelligentie. Ook goede infrastructuur en excellent onderwijs is daarvoor cruciaal. Dit zijn onze prioriteiten:

- ▶ Een sterke overheid die soms ingrijpt in de economie. Door deelnames in strategische bedrijven en het beschermen van vitale infrastructuur houdt Nederland zeggenschap over wat er in eigen land gebeurt en beschermen we een gezonde vrije markt, die ons zoveel welvaart gebracht heeft. Dat vraagt ook om bestrijding van monopolies, kartels en misbruik van marktmacht.
- ▶ Gerichtte lastenverlagingen en actieve bescherming voor middeninkomens en kleinere ondernemers. Daarbij vragen we aan grotere bedrijven een grotere bijdrage.
- ▶ Aanpak van oneerlijke concurrentie uit derde landen via een sterke Europese Unie. Zo kunnen we bedrijven die oneerlijk concurreren met staatsteun weren of heffingen opleggen, en via handelsverdragen met derde landen economieën eerlijk en gelijkwaardig naar elkaar openstellen.
- ▶ Economische groei in plaats van bezuinigingen als route naar gezonde overheidsfinanciën. We accepteren tijdelijk een hoger begrotingstekort om de economie te laten herstellen van de coronacrisis, en zetten in op investeringen die ons structurele verdienvermogen versterken, zoals onderwijs, onderzoek en infrastructuur.

Werk en zekerheid

De uitgangspunten achter onze sociale zekerheid staan nog steeds overeind, maar de uitwerking past niet meer bij de huidige tijd. Wij gaan uit van het principe dat iedereen die naar vermogen bijdraagt aan de samenleving, kan rekenen op steun als het tegenzit, en dan zelf probeert om zo snel mogelijk weer op eigen benen te staan. Iedere werkende, ongeacht contractvorm, verdient een goed vangnet tegen werkloosheid of arbeidsongeschiktheid.

Maar de sociale zekerheid biedt voor een deel van de samenleving te weinig. Het gaat dan vooral om mensen in de middengroepen. Zij betalen een fors deel van de premies en belastingen, maar profiteren te weinig van toeslagen en kortingen. Zeker voor een gezin met kinderen is het leven dan al snel erg duur. Daarom is het tijd de wederkerigheid te herstellen door deze groepen meer te laten profiteren. Ook een deel van de zzp'ers komen er bekaaid vanaf. Hetzelfde geldt voor mkb'ers die mensen in dienst willen nemen. Hervormingen van de arbeidsmarkt zijn dus nodig om de arbeidsmarkt te laten werken voor gewone mensen en het mkb. Dit zijn onze prioriteiten:

- ▶ Een sterke overheid die zorgt voor een goedwerkend vangnet bij inkomensverlies of arbeidsongeschiktheid voor alle werkenden, inclusief zzp'ers.
- ▶ Steun aan werkende middeninkomens via betaalbaarder kinderopvang en een voltijd-werkbonus.
- ▶ Lagere lasten voor kleine ondernemers via een specifiek op hen gerichte 'middenstandskorting', door werkgeverslasten te differentieren naar omvang van het bedrijf, en door de overheid het loon van het tweede ziektejaar bij hun werknemers te laten betalen.
- ▶ Flexicurity naar Deens model, met een hogere uitkering direct na baanverlies en gericht op het vinden van nieuw werk met extra mogelijkheden voor scholing.
- ▶ Aantrekkelijker maken van werk door onder meer een hoger minimumloon, het goedkoper maken van vaste contracten voor werkgevers, en het makkelijker maken om mensen in dienst te nemen.

Onderwijs en Vrijheid

Te lang was minimale sturing door de overheid in het onderwijs de norm, en vonden we een zesje voldoende. Inmiddels stagneert in het basis- en voortgezet onderwijs de kwaliteit. Dat is een groot

probleem als we een welvarend en innovatief land willen blijven. Als we willen dat het kapitalisme blijft werken voor de mensen, is het niet genoeg om oneerlijke handelspraktijken van andere landen of oneigenlijke belastingconstructies van bedrijven aan te pakken. We moeten er ook voor zorgen dat mensen de vaardigheden hebben die de komende decennia nodig zijn op de arbeidsmarkt.

Daarnaast proberen antidemocratische groeperingen en onvrije landen een steeds grotere rol te verwerven in onze scholen. Die zijn extra kwetsbaar omdat leerlingen van gemengdere achtergronden komen, en vanuit huis uit niet altijd de Nederlandse taal en vrije waarden meekrijgen. De vrijheid van onderwijs biedt dan soms helaas een ingang voor kwaadwillenden om via scholen intolerantie te verspreiden. Alleen een sterke overheid kan hier de wederkerigheid herstellen. Dit zijn onze prioriteiten:

- ▶ Stimuleren van excellentie in het onderwijs. Bijvoorbeeld door onderwijsinstellingen die kwalitatief hoogwaardig onderwijs bieden meer geld en vrijheid te geven, en excellente leraren een hoger salaris te bieden.
- ▶ Goed onderwijs als norm, waarbij de overheid steviger kan ingrijpen bij slecht presterende onderwijsinstellingen, of paal en perk stelt aan opleidingen met weinig perspectief op een baan.
- ▶ Om kinderen een goede start te laten maken en om onderwijsachterstanden te voorkomen, gaan kinderen eerder naar school, bezoeken zij vaker de voorschoolse opvang en beginnen zij eerder met leren.
- ▶ Betere aansluiting van onderwijs en arbeidsmarkt door een lager collegegeld in het hoger onderwijs en meer geld voor de instellingen in het MBO bij opleidingen die mensen klaarstomen voor sectoren waarin tekorten op de arbeidsmarkt zijn.
- ▶ Voorkomen dat buitenlandse haatzaaiers onze grondwettelijke vrijheden misbruiken om de samenleving te ondermijnen, door financiering van scholen uit onvrije landen te verbieden, gemeenten een instemmingsrecht te geven bij de stichting van nieuwe scholen, en de onderwijsvrijheid in de grondwet ondergeschikt te maken aan het discriminatieverbod.

Volksgezondheid en Zorg

De wereldwijde verspreiding van het coronavirus vormt een ongekennde bedreiging voor de Nederlandse volksgezondheid. Het toont ook de kwetsbaarheid van een zorgsysteem dat vooral is ingericht om onder normale omstandigheden de beste zorg voor de beste prijs te bieden. We moeten doorgaan om onze zorg schokbestendiger voor plotse gezondheids crises te maken. Dat vraagt om investeringen in flexibele capaciteit op de intensive care, voldoende zorgpersoneel en materialen. In samenwerking met andere Europese landen willen we ook onze afhankelijkheid van Aziatische leveranciers verminderen.

Op termijn krijgt de gezondheidszorg in Nederland te maken met andere uitdagingen, onder meer door de vergrijzing. Ook dan willen we de best mogelijke zorg blijven bieden. Dat is de afgelopen jaren gelukt, want de Nederlandse zorg is van hoog niveau. Liberale maatregelen van de laatste vijftien jaar hebben daaraan bijgedragen. De kwaliteit van de zorg is fors verbeterd. Dat betekent niet dat er geen problemen zijn. Concurrentie tussen aanbieders kan de zorg verbeteren, maar marktwerking mag geen doel op zich zijn. Goede en liefdevolle zorg waarbij de patiënt centraal staat, dat is het doel. De gezondheid van onze dierbaren moet voorop staan. Dit zijn onze prioriteiten:

- ▶ Aanpakken van problemen als gevolg van doorgesloten marktwerking en bureaucratie, zoals toegenomen regeldruk en registraties.
- ▶ Betaalbaar houden van de zorg, door onwetenschappelijke of ineffectieve behandelingen niet te vergoeden. We bevriezen het eigen risico en kijken naar een alternatieve vorm van eigen betalingen.
- ▶ Een robuuster zorgsysteem om gezondheids crises de baas te kunnen, waarbij we investeren in flexibele reservecapaciteit, reservevoorraden, coördinatiepunten voor verdeling van patiënten

en hulpmiddelen, en iedere vijf jaar een crisisoefening.

- ▶ Bescherming van kwetsbare groepen door vaccineren tot norm te maken. Kinderopvangcentra krijgen de plicht ongevaccineerde kinderen te weigeren als er door een te lage vaccinatiegraad uitbraken dreigen.
- ▶ Meer werkplezier voor zorgmedewerkers, door hen meer zeggenschap te geven. Bijvoorbeeld via een plek voor verpleegkundigen in het bestuur van instellingen.

Internationale politiek

Lange tijd domineerde de gedachte dat vrijhandel landen verandert in liberale democratische markteconomieën. Maar autoritaire landen als Rusland, Turkije en China gebruiken gestegen welvaart om militaire avonturen aan te gaan, en drukken onze ondernemers met staatssteun uit de markt. Ondertussen helpen de VS Europese landen niet meer bij iedere dreiging uit de brand.

We moeten dus opnieuw nadenken over internationale politiek om voor onze nationale belangen op te komen. Daarbij kunnen we handel en machtspolitiek niet los zien van elkaar, en neemt het belang van de Europese Unie toe. Investeren in Defensie is noodzakelijk, maar niet voldoende. Straaljagers bieden weinig bescherming als landen migratiestromen op ons afsturen, bedrijfsgeheimen stelen, of de toevoer van energie of strategische goederen kunnen afknijpen. Nederland moet samen met bondgenoten over meer machtsmiddelen beschikken om onze manier van leven te beschermen. Daarom zetten we in op de volgende prioriteiten:

- ▶ Versterking van de krijgsmacht met een forse budgetverhoging en investeringen in capaciteiten waarin Nederland sterk is. Zo dragen we bij aan een sterke Europese pijler binnen de Navo.
- ▶ Een grotere rol voor de Europese Unie om elkaar veilig te houden. Alleen door samenwerking kunnen we migratiestromen bedwingen, paal en perk stellen aan oneerlijke Chinese concurrentie en economische spionage, of kwaadwillende landen via sancties pijn doen.
- ▶ Strategische onafhankelijkheid van Europa. Voor de toevoer van cruciale goederen of grondstoffen mogen Nederland en Europa niet volledig afhankelijk zijn van één ander machtsblok, ook als die goederen hierdoor duurder worden.
- ▶ Een vrije markt gebaseerd op wederkerigheid. Bedrijven van buiten de EU kunnen hier alleen ongehinderd zaken doen, als onze bedrijven dat ook in hun land kunnen. Handelsverdragen zijn de ideale manier om eerlijke afspraken te maken, en te voorkomen dat China wereldwijd de standaarden bepaalt.
- ▶ Gerichte besteding van hulp gelden via de nieuwe organisatie NLAID om voorwaarden aan ontvangers te stellen, zoals het terugnemen van eigen onderdanen zonder recht op verblijf in Europa.

Migratie en integratie

Toen Nederland 70 jaar geleden het VN-vluchtelingenverdrag ondertekende, was dat een faire oplossing voor de opvang van mensen die door oorlogen in hun eigen regio op de vlucht waren geslagen. Maar het recht op asiel, op een tijdelijke veilige opvang, is veranderd in een mogelijkheid tot permanente vestiging in het land van voorkeur. Het gaat ook gepaard met allerlei misstanden. Smokkelaars verdienen veel geld aan kwetsbare mensen, NGO's stimuleren levensgevaarlijke overtochten, kansloze asielzoekers blijven na een afwijzing vaak hangen in de illegaliteit, en sommige landen gebruiken de mogelijkheid om migratiestromen los te laten als politiek drukmiddel.

Bij vluchtelingen die wel in Nederland mogen blijven, hebben we inburgering te lang als eigen verantwoordelijkheid van de migrant gezien. Maar veel nieuwkomers zijn niet direct zelfredzaam, en er zijn parallele samenlevingen ontstaan. De overheid moet daarom selectiever zijn in wie het

binnenlaat, moet integratie een verplichtender karakter geven, en moet individuen die vrijheid zoeken actief beschermen tegen repressieve groepsdruk. Dit zijn onze prioriteiten:

- ▶ Een Europees buitengrenzenbeleid waardoor migranten niet zelf kunnen doorreizen, en desnoods vanuit gesloten opvang aan de grens worden teruggestuurd naar veilige landen.
- ▶ Europese migratieafspraken met veilige derde landen in de regio, waarbij we ontwikkelingsgeld, handelsvoordelen en visa als drukmiddel en beloning gebruiken om regionale opvang en terugname van onderdanen te regelen.
- ▶ Voorbereiden van crisismaatregelen, zoals een mini-Schengen of opschorting van het recht op asiel in Nederland.
- ▶ Strafbaarstelling van illegaal verblijf of het faciliteren daarvan, en van het ophalen van migranten door NGOs.
- ▶ Minder vrijblijvendheid bij de integratie, want opvang in Nederland is geen recht maar een gunst. Statushouders wonen eerst op een speciale integratielocatie, en komen pas in aanmerking voor een sociale huurwoning als ze voldoende zijn ingeburgerd. Ingeburgerde statushouders die zelf hun inkomen verdienen krijgen eerder een permanente verblijfsvergunning.
- ▶ Tegengaan van segregatie en religieuze onderdrukking door bijvoorbeeld gezichtsbedekkende kleding in de openbare ruimte te verbieden, versterkte gebedsoproepen te beperken, en financiering uit onvrije landen te bemoeilijken.

Veiligheid

Dalende criminaliteitscijfers gaven ons lange tijd de indruk dat het wel goed ging met de veiligheid in Nederland. En op veel punten is dat ook zo. Het aantal slachtoffers van moord, andere geweldsmisdrijven, verkeersmisdrijven en vermogensdelicten daalt. Toch zijn er ernstige ontwikkelingen, die we moeten keren. Terreur en radicalisering vormen een continue dreiging. De georganiseerde drugscriminaliteit is uitgegroeid tot een heuse poldermafia die onze rechtsstaat bedreigt en laat zien dat er geen plaats meer is voor een halfbakken houding van gedogen.

Daarnaast groeit de digitale dreiging. Het gaat zowel om 'gewone' criminaliteit zoals diefstal via digitaal bankieren, als om steeds agressiever optreden van landen als Rusland en China. Zij proberen hier mensen te intimideren, het publieke debat te beïnvloeden, of toegang te krijgen tot datacentra en infrastructuur. We moeten dan ook goed kijken of politie en justitie extra bevoegdheden nodig hebben om ons veilig te houden. Dat zijn onze prioriteiten:

- ▶ Het verdienmodel van drugscriminelen onderuit halen en ondermijning harder en creatiever aanpakken, waarbij de effecten van drugsgebruik op de volksgezondheid en de criminaliteit leidend zijn.
- ▶ Een harde strijd tegen radicalisering en terreur, waarbij we bereid zijn de vrijheid van meningsuiting van haatpredikers of de godsdienstvrijheid van ondermijnende genootschappen te beperken. Jihadgangers met alleen de Nederlandse nationaliteit willen we desnoods stateloos maken, om te voorkomen dat ze terugkeren. Syriëgangers berechten we ter plaatse, ook als dat op gespannen voet staat met het volkenrecht.
- ▶ Meer aandacht binnen het strafrecht voor wat rechtvaardig is voor de samenleving als geheel. Plegers van geweld tegen mensen die een publieke taak uitoefenen krijgen altijd een gevangenisstraf.
- ▶ Minimumstraffen voor georganiseerde misdaad en terroristische misdrijven. Er komt een bijzonder regime in de gevangenis voor grote drugscriminelen.
- ▶ Investeren in de Nationale Politie en digitale veiligheid, inclusief in middelen om terug te slaan na onvriendelijke acties van andere landen.

Klimaat & Duurzaamheid

De klimaatdiscussie is de afgelopen decennia onnodig gepolariseerd. Ontkenners staken hun kop in het zand door de wetenschap ter discussie te stellen of met 'alternatieve feiten' te komen, en drammers misbruikten klimaatbeleid als ideologisch instrument om mensen te betuttelen en een andere levensstijl op te dringen. Te lang zijn groen en groei als tegenpolen gezien, ook door liberalen. Dit is echter een valse tegenstelling. Een goed klimaatbeleid kan ons duurzamer, welvarender, en minder afhankelijk van onvrije landen maken.

De aanpassing naar een duurzame economie vraagt wel om verstandig beleid. Het moet betaalbaar blijven voor gewone gezinnen en ondernemers, en er moet altijd elektriciteit zijn. Het is onverstandig als Nederland op eigen houtje hoge ambities stelt. Dan riskeren we onze ondernemers te benadelen ten opzichte van buurlanden en banen kwijt te raken. Maar we kunnen ook niet weglopen voor verduurzaming. Dan raken onze innovatieve bedrijven en onderzoeksinstellingen achterop bij belangrijke technologieën van de toekomst. Ook dat kost op termijn banen en welvaart en is bovendien slecht voor het klimaat. Groen en groei moeten hand in hand gaan. Dit zijn onze prioriteiten:

- ▶ Pragmatische oplossingen om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen, economisch te blijven groeien en zoveel mogelijk je leven te leiden zoals je wilt. Klimaatbeleid is geen ideologie.
- ▶ Kerncentrales in Nederland. Zonder deze CO₂-neutrale energievorm zijn klimaatdoelstellingen niet haalbaar. We bouwen kerncentrales uit het Groeifonds, zetten ons ervoor in om kernenergie Europees als duurzame energiebron aan te merken, en houden Borssele langer open.
- ▶ Lagere belasting op de energierekening voor huishoudens en kleinverbruikers, en hogere betalingen door vervuilende industrieën.
- ▶ Verduurzaming van de eigen woning fiscaal aftrekbaar maken voor het eigenwoningforfait.
- ▶ Nakomen van nationale en internationale klimaatafspraken. Wanneer we nationale doelstellingen ook met betaalbare of slimmere technieken halen, kunnen we daar van afspraken en termijnen afwijken.

Wonen en Vervoer

Een eigen huis en auto met de mogelijkheid snel je bestemming te bereiken zijn voor veel mensen het toonbeeld van onafhankelijkheid, vrijheid en welvaart. Liberalen hebben er succesvol voor gestreden om dit voor iedereen bereikbaar te maken. Maar de bereikte successen van de afgelopen decennia dreigen verloren te gaan. De huizenprijzen en huren stijgen door een tekort aan woningen, en de wegen en het OV worden steeds voller.

Dat vraagt om ingrijpen door de overheid. Die moet harde afspraken met gemeenten maken over hoeveel woningen er de komende jaren gebouwd worden, en desnoods zelf bouwlocaties aanwijzen. Optreden van een sterke overheid is ook nodig om bij toenemende drukte op de weg en in de trein ervoor te zorgen dat mensen normale reistijden hebben tussen hun werk en woning. Andere delen van het land kampen minder met drukte, maar hebben evenzeer een sterke overheid nodig. Bijvoorbeeld om de gevolgen van krimp op te vangen. Tegelijkertijd zit veel innovatie en werkgelegenheid bij regionale clusters van bedrijven, en om te kunnen exporteren zijn ook daar betere verbindingen nodig. Ook het potentieel van grensoverschrijdende samenwerking en infrastructuur voor de grensregio's is nog onvoldoende benut. Dit zijn onze prioriteiten:

- ▶ Betaalbare woningen. De eigen woning mag geen melkkoe worden door hoge belastingen. Huren moeten omlaag door meer aanbod, en de overheid stimuleert doorstroming in de sociale huur.
- ▶ Stimuleren van woningbouw via een nationaal bouwfonds, een belasting op ongebruikte woningbouwgrond, en extra geld voor gemeenten die veel bouwen.

- ▶ Meer regie door de landelijke overheid bij de eerlijke verdeling van schaarse ruimte tussen woningbouw, wegenbouw en landbouw. Alle sectoren verdienen ruimte om zich te ontwikkelen.
- ▶ Extra investeren in auto-, spoor-, vaar- en fietswegen, waarbij de grootste bereikbaarheidsknelpunten in het land voorrang krijgen. Ook alternatieven, zoals andere werken en schooltijden komen aan bod.
- ▶ Geen hogere lasten voor automobilisten. Emissieloze auto's gaan op basis van het aantal gereden kilometers bijdragen aan onderhoud en aanleg van wegen.

Landbouw & Natuur

De Nederlandse land- en tuinbouw is een sector van wereldklasse. Boeren, tuinders, vissers en onderzoekers zorgen ervoor dat wij ons niet druk hoeven te maken over gebrek aan voedsel, en tegelijkertijd exporteren zij hun producten en innovaties over de hele wereld. Daarbij helpt het ook dat de Europese Unie zorgt voor een grote en stabiele afzetmarkt. Dit is van groot belang voor Nederland. We kunnen niet zonder een betrouwbare voedselvoorziening. Nederland en Europa moeten strategisch autonoom blijven, en niet afhankelijk raken van import uit de rest van de wereld.

Tegelijkertijd lopen we tegen grenzen aan. Het is niet mogelijk dat alle sectoren in Nederland oneindig groeien. De ruimte is beperkt en groei kan botsen met andere belangen, zoals het behoud van natuurgebieden. Dat betekent niet dat de natuur automatisch voor alles gaat. Maar sommige natuurgebieden zijn beschermd en moeten we in goede staat behouden. De oplossing ligt niet in het simpelweg wegzetten van boeren als vervuilers. We moeten volop inzetten op innovatie zodat er ruimte blijft voor boeren om te ondernemen en we ondertussen de uitstoot van vervuilende stoffen verminderen. Kweekvlees bijvoorbeeld kan in de toekomst een varkensboer de keuze bieden om vleeskeuter te worden. Dan levert de boer dezelfde waardevolle bijdrage aan ons voedsel en economie, maar met minder nadelen voor natuur, mens en milieu. Dit zijn onze prioriteiten:

- ▶ Ruimte en ondersteuning voor boeren om te innoveren, zodat deze hardwerkende ondernemers kunnen kiezen voor emissiearm ondernemen, overstappen naar andere vormen van landbouw, of stoppen als zij dat willen.
- ▶ Bescherming van natuur binnen de afwegingen over het gebruik van de schaarse ruimte in Nederland, waarbij het soms nodig is natuurgebieden samen te voegen of opnieuw in te delen.
- ▶ Duidelijke en haalbare doelen voor boeren, zoals het verminderen van schadelijke emissies. We schrijven geen middel voor, zoals dierenaantallen.
- ▶ Dierenmishandelaars krijgen een locatieverbod voor plaatsen waar dieren worden gehouden of verkocht, en recidivisten mogen de rest van hun leven geen dieren meer houden.

Overheid & Democratie

Liberaal principes helpen al meer dan honderdvijftig jaar om van Nederland een mooi en goed bestuurd land te maken. Onze democratische rechtsstaat moeten we koesteren. Iedereen heeft in ons land gelijke rechten, en kan naar een onafhankelijke rechter stappen. Overleggen in de polder duurt soms even, maar voorkomt grote groepen ontevreden mensen achteraf. Wel heeft ons democratische systeem voortdurend onderhoud nodig om ervoor te zorgen dat mensen via verkiezingen controle over hun leven houden. De rol van regering en parlement raakt bijvoorbeeld uitgehold wanneer rechters besluiten nemen over zaken van algemeen belang, zoals klimaatbeleid in het Urgenda-arrest. De rechter hoort het laatste woord te hebben, maar dat dient wel over individuele gevallen te gaan, en zich niet uit te strekken tot het maken van beleid.

Ook op andere terreinen dreigen besluiten zich te onttrekken aan democratische controle. Computermodellen en grote hoeveelheden data geven de mogelijkheid om beslissingen te nemen

die verregaande en soms moeilijk te voorziene gevolgen hebben voor individuen of groepen mensen. Om hier voldoende toezicht op te houden is een sterke overheid nodig. Een sterke overheid vereist wel voldoende controle op die overheid. Veel Nederlanders steunen weliswaar het huidige representatieve stelsel, maar vinden tegelijkertijd dat er meer ruimte moet zijn om bepaalde keuzes eerder voor te leggen aan de bevolking en zo meer directere inspraak mogelijk te maken. Dit zijn onze prioriteiten:

- ▶ De samenleving meer betrekken bij politieke besluiten via een landelijk raadplegend referendum en de mogelijkheid om een vastgelopen gemeentebestuur via tussentijdse verkiezingen te vervangen.
- ▶ Grenzen aan de gerechtelijke invloed op besluiten die eigenlijk door de politiek genomen moeten worden.
- ▶ Actiever overheidsoptreden tegen discriminatie en oneerlijke behandeling, onder meer via meer controle op de computermodellen die bedrijven en overheden gebruiken om bijvoorbeeld verzekeringspremies vast te stellen of mogelijke fraudeurs op te sporen.
- ▶ Een jaarlijkse stevige crisisoefening door het kabinet, met om het jaar deelname van de bevolking.